

## ÇİN İMPARATORLUĞU'NUN BATI ÜLKELERİ'NE KARŞI TESİS ETTİĞİ ASKERİ HAT (DÖRT GARNİZON)

Doç. Dr. HÜSEYİN SALMAN

Batı Türk boyları olan On-oklar, Karluklar, Tch'ou-yue'ler, Tch'ou-mi'ler, I-ou'lar vb. üzerinde çalışırken özellikle On-oklar'dan Türgişler'in kurduğu Sarı ve Kara Türgiş Devletleri kağanlarının Kuça başta olmak üzere, Tokmak, Kaşgar ve Karaşar şehirlerine taarruzları dikkatimizi çekti. Tanrı Dağları'nın güneyinde yer alan bu şehirlerde Çin garnizonları vardı. Büyük çölün kuzey batısında ve Çin'den çok uzakta bulunan bu askerî hattın tesis olunmasının sebepleri neler olabilirdi? Bu askerî hat Batı Türk boylarına ne gibi zararlar verdi ve nasıl ortadan kaldırıldı? Bu sorulara cevap vermeden önce Dört Garnizon'un kısa bir tarihini vermeyi uygun buluyoruz.

658 yılında Batı Göktürk Devleti yıkılınca Çinliler Türk topraklarını doğrudan kendilerine bağladılar ve orada mahallî hükümetler kurdular. Bu tarihte onlar Ngan-si eyaletinin merkezini Turfan'dan Kuça'ya naklettiler. Dört Garnizon adı ilk defa bu senede duyuldu. Bu tabir o sıralarda Kuça, Hoten, Kaşgar ve Tokmak şehirlerini içine alıyordu. 670'de Tibetliler Doğu Türkistan'a bir baskın yaptılar. Çin İmparatorluğu Dört Garnizon'dan çekilmeye mecbur kaldı. 692 yılında Çinli general Wang Hiaokie Tibetliler üzerine büyük bir zafer kazandı. Ardından imparatorluk Kuça, Hoten, Kaşgar ve Tokmak'tan ibaret olan Dört Garnizon hattını yeniden tesis etti. 719 yılında Kara Türgiş kağanı Sou-lou Tokmak'ı alınca Çin İmparatorluğu bu şehrin yerini Karaşar ile doldurdu. 760 senesinden itibaren Tibetliler Hoang-ho (Sarı nehir)nun batısındaki bütün ülkeleri istilâ ettiler. İki Çinli subay bu sırada biri Guçen yakınındaki Pei-ting (Beş-balık)i, diğeri Kuça olan iki garnizonu elde tutmayı başardılar. Onlar bu iki yerde o sırada "İki Garnizon"u tesis ettiler. 780'de bu iki subay Tibetliler'e karşı savunmayı devam ettirdikleri haberini imparatorluğa ulaştırdılar. Bunun üzerine saray onlara "eyalet valisi" ünvanını verdi. Fakat bu bölgede Çin otoritesinin son izleri peyderpey gözden kaybolarak tükendi ve 787'de Tibetliler bütün bölgenin hâkimi oldular<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Edouard Chavannes, Documents Sur les Tou-kiue Occidentaux, Paris 1941 s. 114 n.

Yazımızın başlığında da belirttiğimiz gibi Çin İmparatorluğu Dört Garnizon adı verilen askerî hattı, kendi batısındaki sayıları 20'yi aşkın ülkelere karşı kurmuştu. Bazı benzer yönler bulunmasına rağmen Çin İmparatorluğu'nun bu ülkelere karşı menfaatleri de değişti. Batı Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra (658) kurulan Sarı ve Kara Türgiş Devletleri'ne karşı imparatorluğun menfaatleri diğer mahallî hükümetlere nazaran tabiatıyla daha değişti. T'ang hanedanı bunlar içerisinde Türk boyları ve onlar tarafından kurulan Sarı ve Kara Türgiş Devletleri'ne özel ilgi gösteriyordu. Bu sebeple Dört Garnizon konusunda Çin İmparatorluğu'nun kendi batısındaki her devletle münasebetlerini tek tek incelemek yerine (böyle bir inceleme çok geniş bir hacim kaplayacaktı) onun büyük önem atfettiği Türk boyları ve devletlerine karşı duyduğu ilgi ve takip ettiği menfaat politikasını inceleyerek yazımızı sınırlandırmak istiyoruz.

İfade ettiğimiz gibi Dört Garnizon Çin İmparatorluğu'nun Batı ülkelerine karşı takip ettiği menfaat politikasının bir ürünüdür, daha doğrusu bu politikanın sonuçlarından biridir. Burada coğrafi faktörler ve askerlik bilgileri birinci derecede önem kazanmıştır. Aynı zamanda bu tesis içinde ulaşım durumu da önem arz etmektedir. Bu yüzden Dört Garnizon'un kuruluş sebeplerini açıklamadan önce onun tesis olduğu coğrafi sahanın özellikleri, bölgenin askerî önemi, konuşlandırılan (yerleştirilen) askerî birliklerin yeri, ana merkezi, miktarları, levazımatı ve onu destekleyen diğer askerî tahkimatlar (tesisler) hakkında Çin kaynaklarından elde ettiğimiz bilgileri değerlendirmeye çalışalım.

Tarih kısmında görüldüğü gibi Dört Garnizon'daki askerî tesisatı iki kısımda incelemek gerekmektedir. 719'a kadar olan birinci bölümde Dört Garnizon Tokmak, Kaşgar, Hoten ve Kuça şehirlerinden ibaretti. Kara Türgiş Devleti'nin kurucusu olan Sou-lou Kağan 719'da Tokmak'ı zaptedince bu şehir Karaşar ile yer değiştirdi. Dolayısı ile vereceğimiz bilgilerde bu tarihî durum göz önüne alınmalıdır. Bu şehirlerden Tokmak Tanrı Dağları'nın kuzey batısında yer alıyordu. Ulaşım bakımından büyük önem arz etmekte olup tarihî Kuzey Yolu (Kuzey İpek Yolu da buna çok yakın) buradan geçmekte idi. Yazımızın sonuna ilâve ettiğimiz haritadan da görüleceği gibi bu şehirlerden Kaşgar Orta ve Güney İpek Yolu'nun başlangıç yeri oluyordu. Yine bunlardan Hoten Güney İpek Yolu'na hakim olan bir şehirdi. Dört Garnizon'un merkezi olan Kuça ve yakınındaki Karaşar şehirleri ise Tanrı Dağları'nın hemen güneyinde yer almakta olup Orta İpek Yolu'na hakim olan şehirlereydi.

Batı Türk oymaklarının yaşadığı coğrafi sahanın güneyinde yer alan Tanrı Dağları ise Seyhun Nehri'nden başlayarak Turfan şehrine kadar uzanmaktaydı. Üzerleri yaz-kış karla kaplı olan bu dağlar tarih boyunca Türk kabilelerine yaylak görevi yapmışlardı. Tanrı Dağları'nda üç önemli geçit vardı. Bunlar doğudan itibaren Bagraş Gölü'ne dökülen Yıldız Nehri'nin kuzeyinde yer alan "Narat Geçidi", Tokmak yakınlarındaki "Bedel Geçidi" ve Seyyah Hiuen-tsang'ın tarifine göre Tanrı Dağları'nın kuzey batısında yer alan "Çilim Geçidi" idiler<sup>2</sup>. Bu yollardan ve geçitlerden tarih boyunca ordular, tüccarlar ve seyyahlar geçtiler.

Bu coğrafi sahaya Çin İmparatorluğu'nun yerleştirdiği askerî birliklerin durumu şu şekilde idi :

1 — Pao-ta ordusu: Bu ordu surla çevrili olan Tokmak şehrine yerleştirilmişti. Ordudaki asker mevcudu hakkında kaynaklarda bilgi verilmemektedir.

2 — Ying-so mahallî hükümeti: Bu mahallî hükümet Batı Türkleri'nin Beş Tou-lou kabile grubundan Chou-ni-che oymağının arazisinde kurulmuştu. Chou-ni-che'ler Tanrı Dağları'nın kuzeyinde ve Yıldız Vadisi'nde oturuyorlardı. Çin kaynakları bu garnizondaki asker miktarı hakkında öncekinde olduğu gibi bilgi vermemektedirler<sup>3</sup>.

3 — Başta Lang-tch'eng müfrezesi (küçük askerî birlik) olmak üzere toplam 9 askerî müfreze. Bu müfrezelerin Dört Garnizon'da dağılımı şu şekilde idi<sup>4</sup>.

1 — lang-tch'eng askerî müfrezesi: Bu müfreze Hoten'in 600 "li" (bir "li" 500 m.) doğusuna (Bu günkü Niya yerleşme merkezi) yerleştirilmişti.

2 — Kan-tch'eng askerî müfrezesi: Hoten'in 300 li (150 km.) doğusuna (bu günkü Tsirla yerleşme merkezine uygun düşmektedir) yerleştirilmişti. Bu iki askerî birlik Güney İpek Yolu üzerinde görülmekte olup büyük bir ihtimalle onun korunması ve emniyeti ile görevli idiler.

3 — T'song-ling askerî müfrezesi: Bu günkü Kaşgar'ın güney batısında Sirikul veya Taşkurgan mevkiine uygun düşmektedir. Burası ana İpek

<sup>2</sup> Chavannes, a.e, s. 5, 9.

<sup>3</sup> Ying-so hükümeti (Chavannes a.e, s. 67) idarî bakımdan Pei-ting eyaletine, askerî bakımdan ise Dört Garnizon'a bağlı idi.

<sup>4</sup> Robert des Rotours, *Traité des Fonctionnaire et Traité de L'Armée*, c. II, Leyde E.J. Brill 1948, s. 805 n., 806 n.



Yolu üzerinde olup doğulu ve batılı tacirler burada mal değişimi yapmakta idiler<sup>5</sup>.

4 — Yu-chou askerî müfrezesi: Bu askerî birlik Karaşar'ın 70 li (35 km.) batısında idi. Bu mintika Karla Vahası'nın doğu ucuna uygun düşmektedir.

5 — Yu-lin askerî müfrezesi: Öncekinden 200 li daha batıda idi.

6 — Long-ts'iuen askerî müfrezesi : Öncekinden 50 li daha batıda idi.

7 — Tong-yi-pi askerî müfrezesi: Öncekinden 60 li daha batıda idi.

8 — Bi-yi-pi askerî müfrezesi: Öncekinden 70 li daha batıda idi.

9 — Tch'e-ngan askerî müfrezesi: Öncekinden 60 li daha batıda idi. Bu günkü Çölabad köyüne uygun düşüyordu.

Tch'e-ngan askerî müfrezesinden 120 li daha batıda Dört Garnizon'un idarî merkezi Kuça yer alıyordu. Diğer bir ifade ile son altı askerî müfreme Orta İpek Yolu üzerinde konuşulamakta olup büyük bir ihtimalle bu yolun emniyetini sağlamakla görevli idiler.

Çin kaynaklarının bize verdikleri bilgilerde Tokmak, Hoten, Karaşar şehirlerindeki garnizonlar sayılmakta buna mukabil Kaşgar ve Kuçadaki<sup>6</sup> askerî birliklerden hiç söz edilmemektedir. Unutulduklarına dair kaynaklarda bir açıklama da yer almamaktadır. Belki de 658-787 yılları arasında Çinli askerî uzmanlar her üç İpek Yolu emniyetinin bu şekilde sağlanmasını uygun görmüşlerdi.

Yine Çin kaynaklarına göre idarî merkezi Kuça olan Dört Garnizon'da 24.000 asker ve 2700 at bulunuyordu<sup>7</sup>. Çin kaynakları ayrıca müstakil Dört Garnizon Kumandanlığı'nın 718'de kurulduğunu kaydediler. Kiu Tche-tchan, Tang Kia-hoei, T'ien Yang-ming, Kouo Yuen-tchen, Tchong Hiao-song ve Tou-sien Dört Garnizon Kumandanlığı yapan ünlü Çinli kumandanlardı<sup>8</sup>.

Dört Garnizon güneyden Batı Türk boyları ve devletlerini tehdit ediyordu. Çin İmparatorluğu bu tehdit işinde sadece Dört Garnizon'la ye-

<sup>5</sup> René Grousset, Türkçe terc. Bozkır İmparatorluğu, İstanbul 1980, s. 58.

<sup>6</sup> Chavannes, a.e, s. 119 da 692 olayından sonra (Tibetliler'in mağlup edilişi) Kuça'ya 30.000 kişilik bir askerî birlik yerleştirildiği kaydedilir. Bu herhalde sadece Kuça şehrinde değil bütün Dört Garnizon'un toplamını ifade etmiş olmalıdır.

<sup>7</sup> Robert des Rotours, a.e, s. 806 dipnot 1.

<sup>8</sup> Chavannes, a.e, s. 119.

tinmedi. Türk boyları ve devletlerine karşı Dört Garnizon'u takviye eder mahiyette Pei-ting (Beşbalık) Garnizonu'nu da tesis etti. Beşbalık Garnizonu Türk boyları için Dört Garnizon'dan daha tehlikeli oldu. Şimdi bu garnizondaki askerî birliklerin yerleştirildiği mevkiileri ve miktarlarını inceleyelim.

Han-hai'de, Ts'ing-hai'de ve Tsing-sai'deki toplam üç ordu ve başta Cha-po müfrezesi olmak üzere toplam on müfreme Pei-ting Garnizonu'nu meydana getiriyordu. 702'de kurulan bu garnizonun idarî merkezi Pei-ting (Moğol döneminde Beşbalık) şehri idi. Beşbalık Garnizonu'nu iki bölümde incelemek lâzımdır. 1 — Önceleri Han-hai ordusu, Yi-wou ordusu ve Tien-chan ordusu şeklinde kurulan garnizon. 2 — Daha sonra yukarıda yazdığımız şekli alan garnizon. Önce birinci bölümü inceleyelim.

1 — Han-hai ordusu: Pei-ting eyaletinin merkez şehrine yerleştirilmişti. Moğol çağında Beşbalık olan bu şehrin bu gün harabeleri mevcuttur. Han-hai ordusunun 12.000 piyadesi ve 4200 atı vardı. Bu ordu 703 tarihinde bu adı aldı.

2 — Yi-wou ordusu: Yi-tcheou şehrinin (bu günkü Hami'nin 5 km güneyinde) 300 li kuzeybatısında bulunan Kan-lou Irmağı kenarına yerleştirtmişti. Bu ordu 710'da kuruldu. Bu tarihlerde ordunun 3.000 askeri ve 300 atı vardı. Bu ordu güney doğuya doğru 500 li boyunca uzanan araziyi kontrol ediyordu<sup>9</sup>.

3 — Tien-chan ordusu: Bu günkü Turfan yakınındaki Yarhoto şehrine yerleştirilen bu ordu 714 senesinde kurulmuştu. 5.000 asker ve 500 ata sahip olan ordu güneye doğru 500 li (250 km.) boyunca uzanan araziyi kontrol ediyordu<sup>10</sup>.

Görülüyor ki Pei-ting ordusu (garnizonu) 702-714 yılları arasında başta İpek Yolu olmak üzere ticaret yollarının kesiştiği Beşbalık ile Çin Seddi arasındaki arazinin kontrolü ile görevli idi. Henüz Türk boylarının iç işlerine karışıldığına dair emareler yoktur. Çin kaynaklarında bu ordunun 733'de teşkilâtını tamamladığına dair haberler yer almaktadır.

742 yılından sonra Çin İmparatorluğu Türk boylarına karşı ilgi ve menfaat alanını daha kuzeye taşıdı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Pei-ting Garnizonu'nda büyük değişiklik yaptı. Han-hai ordusu hariç diğer iki

<sup>9</sup> Robert des Rotours, a.e, s. 801 not 2.

<sup>10</sup> a.e, s. 801 n. 3.

büyük orduya coğrafi bakımdan önemli yer değişikliği yaptırdı. Buna göre:

1 — Han-hai ordusu: Eski yeri olan Beşbalık'ta kalıyordu ve mevcudu aynı idi.

2 — Ts'ing-hai ordusu: Beşbalığın 700 li batısında (yerleşme merkezi olarak kesin yeri belli değil) idi. Bu ordunun 742 yılından sonra kurulduğu tahmin edilmektedir. Bulunduğu sahada Tch-ou'mi, Tch'ou-yue, Hou-lou-ou gibi Türk oymakları vardı. Ancak 742'den sonra bunların bir kısmı batıya çekilmişlerdi. Bu garnizonun yakınında Ying-so mahallî hükûmeti ve büyük bir ihtimalle garnizonu bulunuyordu. Açık bir şekilde bilinmemekle beraber bu ordu 742-787 yılları arasında Türk illerinden geçen Kuzey İpek Yolu'nun emniyeti ile görevlendirilmiş olmalıdır. 742 sonrası Türgiş boylarının en zayıf dönemi idi.

3 — Ts'ing-sai ordusu: Bu ordu 771 yılında kuruldu <sup>11</sup>. Bu günkü Urumçı civarına yerleştirilen bu ordu Beşbalık ordusu (Han-hai) ile Ts'ing-hai ordusunun tam ortasında yer alıyordu. Dört Garnizon'un son yıllarında kurulduğu için önemli bir görev ifa ettiği söylenemez.

Pei-ting Garnizonu'nun 10 askeri müfrezesi de şu şekilde yerleştirilmişti :

Beşbalık eyaletine bağlı surla çevrili Si-yen şehrinden hareketle 60 li batıda :

1 — Cha-po (Bugünkü Chouang-tch'a-ho-pao mevkiinin batısına uygun düşmekte) askerî müfrezesi :

2 — Ping-lo askerî müfrezesi: Önceki ile aşağı yukarı aynı yerdedir.

3 — Ye-lo askerî müfrezesi: 1 ve 2 nodan 80 li daha batıda idi.

4 — Kiu-lieou askerî müfrezesi: Öncekinden 80 li daha batıda idi.

Bu garnizondan 300 li daha ötede Louen-tai kazası (Bu günkü Urumçı'nın biraz doğusunda)na ulaşıyordu.

5 — Tchpang-pao askerî müfrezesi: Louen-tai'den 150 li daha batıda idi. Bu şehir surla çevrili bulunuyordu. Bu müfrezeden 60 li daha batıda Li-yi-tö-kien (farazi olarak Ayar Nor'a dökülen Manas Irmağı'na uygun düşüyor) ırmağına geçiliyordu.

<sup>11</sup> a.e. s. 803 dip not 3 ve 4.



6 — Wou-tsai askerî müfrezesi: Li-yi-tö-kien Irmağı geçildiği yerde kurulmuştu. Buradan 70 li daha batıda Po-yang Irmağı (Ou-lan-ussu olabilir) geçildiğinde surla çevrili Tsing-tchen-kiun şehrine erişiliyordu. Buradan 60 li daha batıda Ye-ye Irmağı geçiliyordu.

7 — Ye Irmağı askerî müfrezesi: Ye Irmağı geçildiği yerde kurulmuştu. Buradan 70 li daha ötede Hei Irmağı geçiliyordu.

8 — Hei-chouei askerî müfrezesi: Hei Irmağı geçildiği yerde kurulmuştu. Hei Irmağı Karaassu oluyordu. O halde Hei-chouei askerî müfrezesi de Kur Kara-ussu olmalıydı.

9 — Tong-lin askerî müfrezesi: Öncekinden 70 li daha batıda idi.

10 — Si-lin askerî müfrezesi: Öncekinden 70 li daha batıda idi <sup>12</sup>.

Görülüyor ki bu on askerî müfreze Kuzey İpek Yolu'nu emniyette tutmakla görevli idiler. Pei-ting Garnizonu'nda 20.000 asker ve 5.000 at mevcuttu. 733 yılından sonda teşkilâtlanan ve son şeklini alan bu garnizon Türk boylarına, özellikle Türgişler'e ve Kırgızlar'a karşı tesis olunmuştu <sup>13</sup>.

VIII. asrın başlangıcından itibaren asrın ortalarına kadar Türk oymakları doğudan 20.000 asker bulunduran Pei-ting Garnizonu ve güneyden 24.000 askerden meydana gelen Dört Garnizon ile çevrilmişti. Yarım asrı aşkın bir süre bu 44.000 kişilik iki orduya karşı Türgiş devletleri ve Türk boyları kıyasıya bir mücadele verdiler.

Bu teknik ve askerî bilgilerden sonra şimdi Dört Garnizon'un kuruluş sebeplerine geçebiliriz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu askerî hat 658 ile 787 seneleri arasında mevcudiyetini korumuş ve 129 yıl Çin İmparatorluğu'na hizmet etmişti. Çin İmparatorluğu kendi topraklarından kilometrelerce uzakta bulunan bu askerî hattı niçin kurmuştu, onu buna zorlayan sebepler nelerdi? Şimdi bu sorunun cevaplarını bulmaya çalışalım. Önce kendi yetkililerinin bu konudaki sözlerine yer verelim. T'ang hanedanının devlet ileri gelenlerinden ve aynı zamanda Dört Garnizon kumandanlığı yapmış bulunan Kouo-Yuen-tchen bize bu hattın tesis amaçlarını şu şekilde açıklamaktadır: <sup>14</sup>.

a — Barbar krallıkları içerisindeki önemli pozisyonları yakalamak.

b — Barbar krallıklarının kuvvetlerini bölmek.

<sup>12</sup> a.e, s. 804 dipnot 2, s. 805 n.

<sup>13</sup> a.e, s. 805 n. 1.

<sup>14</sup> Chavannes, a.e, s. 181. ayrıca bkz. Paul Pelliot (Oevres Posthumes), Histoire Ancienne du Tibet, Paris 1961, s. 91-92.

- c — Barbar krallıklarının kendi aralarında askerî güçlerini birleştirmelerine engel olmak.
- d — Bu yerin (Dört Garnizon) çeşitli krallıklara giden ana yol üzerinde bulunması.
- e — Barbar krallıklarının doğuya (Çin) akın yapmalarına mani olmak.

Çinli yöneticinin açıkladığı bu beş sebep olduğu gibi doğrudur ve tamamen gerçekleri yansıtmaktadır. Ancak meseleyi daha geniş bir şekilde düşünecek olursak bu sebeplerin de yetersiz kaldığını görmüş oluruz. Öyle ise bu sebeplere diğer sebepleri de bulup ilâve etmek bize düşen bir görev olmaktadır. Yaptığımız araştırmalarda bulduğumuz bu ilâve sebepleri şu şekilde sıralamak istiyoruz :

1 — Ticarî menfaat: Meseleyi ilk çağdan itibaren ele alacak olursak ticarî menfaat ve onun temel unsurlarından biri olan ticaret yollarına sahip olma arzusu bize göre Çin İmparatorluğu açısından en az yukarıdaki sebepler kadar önemlidir. Yukarıda iki büyük garnizonu incelerken askerî birliklerin daha çok ticaret yolları üzerinde konuşlandığını görmüştük. Şimdi burada Çin merkezinden başlamak üzere bu yolların Orta Asya'da uzantısına göz gezdirelim:

T'ang hanedanı döneminde (618-906) Batı ülkeleri'nden geçen üç büyük ticaret yolu (İpek Yolu) vardı :

Birinci yol: Çin İmparatorluğu'nun orta çağdaki iki büyük idarî merkezi Çang-ngan ve Lo-yang'dan başlayan bu yol büyük çölü geçtikten sonra ilk büyük yerleşme merkezi olan Hami şehrine gelir. Yol buradan kuzeye yönelerek Barkul Göl'e ulaşır. Buradan batıya doğru yönelerek bu günkü Çungarya'dan geçer, Balkaş Gölü yakınlarındaki Uygur kabilelerinin oturduğu bölgeden sonra batıya doğru uzanarak Talas Nehri üzerindeki Talas şehrine gelirdi. Çinli budist hacı Hiuen-tsang'ın belirttiğine göre burada çeşitli ülkelerden gelen tüccarlar bulunmaktaydı. Yol daha sonra Seyhun Nehri'ni aşarak Bizans topraklarına doğru devam ederdi. Görüldüğü gibi bu yol hemen hemen Türk boylarının oturduğu araziden geçmekteydi<sup>15</sup>.

İkinci yol (orta yol): Batıdan başladığımızda Roma Suriyesi'nin başşehri Antakya'dan başlayan İpek Yolu Menbic'te Fırat Nehri'ni aşmakta,

<sup>15</sup> Özkan İzgi, Çin ile Batı Arasındaki İpek Yolları (VIII. yüzyıla kadar) Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara 1984, s. 96. Kuzey Yolu'nun Turfan'dan Tokmak şehrine kadar olan bölümü teferruath bir şekilde Chavannes tarafından verilmiştir (Documents, s. 11-13).



buradan Hemedan'a, şimdiki Tahran yakınlarında Rey'e ve Merv'e uğramakta, oradan Belh şehrine dokunmaktaydı. İpek Yolu oradan Pamir'e geçiyordu. Coğrafyacı Ptolémée'nin anlattığına göre, bir Pamir vadisinde, Komeday Dağları'nın eteklerinde taştan bir kule vardı: Bu kulenin dibin de batılı kervancılar ile doğulu kervancılar mal mübadelesi yaparlardı. Bu taş kulenin şimdiki Taşkurgan'da bulunması ihtimal dahilindedir.

Kaşgar'da İpek Yolu ikiye ayrılıyordu. Kuzeye giden yol (ikinci yol) Kuça'ya doğru ilerliyor, Karaşar, Lob-nor üzerinden Leu-lan ve Yumen kuan (Tuen-huang'ın batısında) kapısından geçiyordu. Tuen-huang'da Güney İpek Yolu ile birleşen bu ikinci yol daha sonra Ts'ieu-ts'iuan ve Çang-ye'de Çin'e giriyor, Çang-ngan ve Lo-yang'da son buluyordu <sup>16</sup>.

Üçüncü yol: Kaşgar'da ikiye ayrılan yolun güney kısmı, Kaşgar'dan Yarkent'e, Hoten'e, Niya ve Miran'a uğruyordu. Tuen-huang'da Orta İpek Yolu ile birleşen bu yol onunla beraber aynı güzergâhı takip ederek Çin başkentlerinde son buluyordu <sup>17</sup>. Üçüncü yola Pamir Dağları'nın yaylalarından dolaşp Bedehşan, Bamian ve Gazne şehirlerinden sonra Hindistan'a giden bir yol da bağlanmakta idi <sup>18</sup>.

Orta çağda bu üç ayrı yoldan, kervanlar batıdan doğuya, doğudan batıya çeşitli mallar taşırlardı. Çin'den ihraç edilen emtia, Batı pazarları için özel olarak hazırlanmış ipek ve onun türlü dokumaları, porselen, kâğıt, süs eşyası vb. başta gelirdi. Türkistan'dan ise hem doğu ve hem de batıya halı, kilim, altın, gümüş gibi değerli metaller, Sibiryadan gelen kürkler, deriler, süt mamulleri vb. satılırdı. Kuzey Yolu ile bağlantısı olan Fergane ve Orta Yol ile irtibatı olan Toharistan'dan iyi cins at ve develer gönderilmekte idi. Güneydeki Hindistan'dan ise türlü baharat, tababette kullanılan bitkiler, değerli taşlar gelirdi. Batıdan ise bu yol ile doğuya her türlü dokuma, metal eşyalar, ayna, kadın süs eşyaları ve değerli taşlar taşınırdı <sup>19</sup>. Tabii ki her sınır geçişlerinde ilgili ülkeler gelip geçen kervanlardan vergi alırlardı.

Türkistan'da İpek Yolu'na bağlanan talî yollar da vardı. Aynı zamanda Batı ülkelerini birbirine bağlayan bu yollar, Çin kaynakları ve İslâm kaynakları tarafından aralarındaki mesafeler, li, fersah, konak vb. uzunluk

<sup>16</sup> René Grousset, türkçe terc. Bozkır İmparatorluğu, İstanbul 1980, s. 58.

<sup>17</sup> R. Grousset, a.e, s. 58-59.

<sup>18</sup> Ö. İzgi, a.e, s. 96. İpek Yolları için ayrıca bkz. L. Ligeti, türkçe terc. Bilinmeyen İç Asya, İstanbul 1946, s. 53, 58.

<sup>19</sup> Prof. Dr. Kemal Özergin, İpek Yolu, Boğaziçi, sayı 38, İstanbul 1985, s. 16.

ölçüleri ile verilerek çok teferruatlı bir şekilde açıklanırlar. Meselâ bunlar arasında Merv-Harezmi Yolu büyük öneme sahip yollardan biri idi<sup>20</sup>.

658 yılında, Tokmak, Kaşgar, Hoten ve Kuça'da kurulan Dört Garnizon, dikkat edilirse ilk üç şehirle üç büyük ticaret yoluna hakim olup dördüncü şehir Kuça (İdare merkezi) ile de Orta İpek Yolu üzerinde bir nevi öncekileri takviye eden, ihtiyat birliği bulduran bir konuma sahipti. İpek yollarına bağlı talî yolları da hesaba katarsak VII. asrın ikinci yarısında Çin İmparatorluğu'nun Balkaş Gölü'nden Hindukuş Dağları'na kadar uzanan geniş bir sahayı kontrolünde tutmayı amaçladığı görülür.

2 — Stratejik mecburiyet : İlk çağda Batı Türkistan'da cereyan eden olaylara göz gezdirdiğimizde bu bölgeye yapılan Çin seferlerinin çok masraflı olduğunu görmüş oluruz<sup>21</sup>. Büyük çölü geçme mecburiyeti olduğundan, buraya giden ordu yorgun argın savaşa girmekte ve bu durumda verdiği zayıfta çok fazla olmakta, dönüşünde ise katedilen uzun mesafe ve berbat iklim şartları onun mevcudunu yarıdan aza indirmekte idi<sup>22</sup>. Bu tarihî gerçek orta çağda Çinli yöneticileri ister istemez yeni kararlar almaya zorlayacaktı.

3 — Jeopolitik durum: Batı ülkeleri içinde Batı Göktürk Devleti'nin yaşadığı arazi çok eski devirlerden beri önemli bir geçit yeri idi. Tarihî büyük göçlerde kabileler Tanrı Dağları'nın kuzeyinden ve güneyinden geçmişlerdi. Eski tarihî metinlerde Isıg Göl ile Balkaş Gölü arasındaki saha "Kavimler Kapısı" olarak geçiyordu. Bu sebeple bu arazi jeopolitik değeri çok fazla olan bir saha görünümünde idi.

4 — Kültürel etki: Batı Göktürk arazisinden sadece göçmen kabileleri, ticaret malları ve onları taşıyan kervanlar geçmediler. Fikirler, dinler, bunları yayan insanlar ve bilginler de bu güzergâhtan geçtiler. 626'da Hintli din adamı Prabhakaramitra, 630'da budist hacı Hiuen-tsang, 631'de sihirbaz Ho-lou ve 635'de nasturi keşiş A-lo-pen bu Türk ülkesini batıdan-doğuya, doğudan-batıya katettiler<sup>23</sup>. Türk yabgularının izin ve yardımları ile vukubulan bu geçişler bir nevi kültür alışverişi niteliğinde ve geçilen saha Türkistan'da bir köprü manzarası arz ediyordu.

<sup>20</sup> Batı ülkelerinden geçen bütün yollarla ilgili olarak İslâm kaynakları üzerinde ciddi bir inceleme Barthold (Barthold, türkçe terc. Moğol istilâsına kadar Türkistan, İstanbul 1981, s. 83-228) tarafından Çin kaynakları üzerinde ciddi bir çalışma ise Chavannes (Documents, s. 99-134) tarafından yapıldı.

<sup>21</sup> Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, c. II, Ankara 1981, s. 365.

<sup>22</sup> Sven Hedin, türkçe terc. İpek Yolu, İstanbul 1974, s. 227.

<sup>23</sup> Chavannes, Documents, s. 301.

5 — Büyük bir devletin Türkistan'ı ele geçirmesini önlemek: Çin İmparatorluğu'nun İç Asya'ya yönelttiği askerî seferler ve Çin tarihinde, hemen zamanımıza kadar gelenekleşmiş olan batıya doğru yayılma politikası elçi Çang-hien'in raporuyla başladı. M.Ö. 138'lerde Batı ülkelerine giden elçinin verdiği raporun ikinci kısmı imparatorluk sarayında derin bir akis uyandırdı. Bu bölümde, yalnız kendileriyle kârlı ticaret yapılabilecek, içinde biraz cesaretle boyun eğdirilecek, vergiye bağlanabilecek hem pek de döğüşken olmayan kavimlerin oturdukları zengin memleketlerden, ehemmiyetli şehirlerden bahsedilmekte idi <sup>24</sup>. Raporun tesiriyle M.Ö. 104, 102 ve 101 yıllarında general Li-kuang imparatorluk adına Fergane'ye seferler yaptı. Fergane seferi ile Tarım havzasında ve Batı Türkistan'da bulunan bir kaç küçük devlet haraç vermeye zorlandılar <sup>25</sup>.

M.S. 60-70 yılları arasında Kuzey Hunları Türkistan'da nüfûz kazanmak istiyorlardı. Bu kolay görünüyordu. Çünkü bu sıralarda Yarkent kralı esir edilmiş ve öldürülmüş, Türkistan'da vaziyet çok karışmıştı. Kuzey ve Güney Hun devletlerinin birleşerek Türkistan'ı da içine alan büyük bir devlet kurmak teşebbüsü başgösterince Çinliler bir taarruzu lüzumlu gördüler. Türkistan'daki bir çok küçük devlet Çinle dost oldukça ticaret kervanları için yol daima açık oluyordu. Bu, Türkistan'da büyük bir ordu tutmaktan daha bile ucuz ve faydalı idi. Şayet Türkistan büyük bir devletin hakimiyeti altına girerse o zaman bu devlet ticaret inhisarını kendi üzerine alacak, en iyi malları kendi çekecek ve Çin için de artık ticaret imkânları ortadan kalkmış olacaktı. Bu sebeplerden dolayı M.S. 73 yılında Tou-ku'nun komutası altında büyük bir sefere çıkıldı <sup>26</sup>. Değerli tarihçi Eberhard'ın belirttiği bu husus bizim için çok önemlidir. Dört Garnizon'un kuruluşunu gerektiren son sebep olarak rahatlıkla ilk çağdaki bu düşünceyi yani büyük bir devletin Türkistan'ı ele geçirmesine engel olmayı söyleyebiliriz.

Dört Garnizon'un Batı Türk boylarına verdiği zararlar: Sıra şimdi Dört Garnizon'un Batı Türk boylarına verdiği zararlara gelmiş bulunmaktadır. Batı Göktürk Devleti'nin yıkılışından sonra (658) Dört Garnizon'un var olduğu dönemde (658-787) bölgede bu Türk devleti kadar büyük bir Türk devletinin kurulamamasında Çin İmparatorluğu'nun rolü vardı. Yine On-oklar'ın iki büyük grubunun devamlı sürtüşmelerinde onların tahriklerinin de tesiri bulunmaktaydı. Bunlar artık su yüzeyine çık-

<sup>24</sup> L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, İstanbul 1946, s. 53.

<sup>25</sup> Prof. Dr. W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1947, s. 107-108.

<sup>26</sup> Eberhard, a.e, s. 108.



miş herkesçe bilinen zararlarıdır. Bu sebeple biz burada doğrudan veya dolayısı ile Dört Garnizon'un varlığının Türk boylarına ve devletlerine verdiği zararlar üzerinde durmak istiyoruz.

Satır başlığı olarak verecek olursak: Sarı Türgiş Devleti'nde Souo-ko'nun 708 Kuça taarruzu, Kara Türgiş Devleti'nde Sou-lou kağanın 717 Aksu ve Yakarık (Dört Garnizon sahasında) şehirlerine taarruzu, 726 Sou-lou'nun korkunç Kuça taarruzu ve 735 yılında yine Sou-lou kağanın Beşbalık, Yakarık ve Kuça şehirlerine taarruzlarında savaş sebebi olarak Dört Garnizon yöneticilerinin önemli rolleri vardı. Yine önceki bölümde Dört Garnizon'un kuruluş sebeplerini açıklarken bahsettiğimiz sebeplerin bir kısmı batı Türk dünyası açısından ayrı birer zarar mahiyetinde idi. Gerek yukarıdaki olayların vukuunda görülen sebepler ve gerekse Dört Garnizon'un Çin İmparatorluğu açısından kuruluşunu gerektiren bazı sebeplerden hareketle bu garnizonun batı Türk dünyasına verdiği zararları genel mahiyette şu başlıklar altında toplamak mümkündür.

a — Siyasî olarak: 658-787 yılları arasında var olan Dört Garnizon daha çok Tanrı Dağları'nın güneyinde tesis olunmuştu. Bu dağların güneyinde yer alan başta Karaşar, Kuça, Hoten ve Kaşgar olmak üzere diğer büyük şehirler 658 yılından önce Batı Türkleri ile kaynaşmış şehirlerdi. Özellikle Karaşar Batı Türk Kağanlığı ile akraba ve ahalişi Türktü. Diğerlerinde de Türk teğinleri idarecilik yapmışlardı. Üstelik bu şehir sakinlerinin bir kısmı da Türktü. 129 yıl boyunca Dört Garnizon yüzünden onlarla irtibat kesildi. Buradaki Türk etkisi de kayboldu.

b — İktisadî olarak: Dört Garnizon büyük kısmı ile tarihi İpek Yolları üzerinde kurulmuştu. Her üç İpek Yolu'ndan geçen kervanlardan vergi alınıyordu. Batı Türk devletleri ve boyları bu vergiden mahrum kaldılar. Dolayısı ile iktisadî yönden zarara uğradılar. 658-719 yılları arasında Kuzey İpek Yolu'nun Türk boylarının kontrolünden çıktığı (Ou-tche-le'nin Tokmak'ı aldığı kısa dönem hariç) görüldü. Bu senelerde Kuzey İpek Yolu'nun geçtiği bölgelerde oturan Türk boylarının vergi geliri sıfıra indi. 712 yılında Çin İmparatorluğu'nun Beşbalığı fiilen işgal etmesi, yani buraya garnizon yerleştirmesi bu şehre kuzeyden Kırgız ülkesinden gelen kervanlardan alınan verginin el değiştirmesine yol açtı. Beşbalık ve civarındaki Tch'ou-yue, Tch'ou-mi, Basmıl, Türgiş, Cha-to vb. Türk boyları bu önemli gelir kaynağından mahrum kaldılar ve bu durum da onlar için büyük bir iktisadî zarar meydana getirdi.

c — Askerî olarak : Dört Garnizon ve onu takviye eder görünen Peiting Garnizon'u Türk boylarının hemen yanı başında kuruldukları için

bu garnizonların askeri yetkilileri Türk boylarına ve devletlerine daha çok müdahale etme fırsatı buldular (708, 726, 736, 739 olayları vb.). Eğer Dört Garnizon Çin Seddi'nin güneyinde kurulmuş olsa idi bu askerî müdahalelerin olması mümkün değildi.

d — Sosyolojik olarak: Sou-lou Kağan'ın öldürüldüğü 737 yılından sonra Dört Garnizon kumandanları vasıtasıyla Çin İmparatorluğu'nun 751 yılına kadar Türk boylarının yaşadığı sahaya (Batı Türkistan) müdahaleleri (748 de Tokmak'ın alınması vb.) çok oldu. Bu durumda zaten 737 den sonra çok zayıflamış olan Türk boyları daha batıya göç etmeye başladılar. Bu sosyolojik göç olayı da karşımıza daha başka sonuçlar çıkardı.

Dört Garnizon'un ortadan kaldırılması: Dört Garnizon'un kısa bir tarihini verirken onun 787 yılında Tibetliler tarafından tamamen ortadan kaldırıldığını belirtmiştik. Ancak Batı Türkistan ve buradaki Türk oymakları için Dört Garnizon tehlikesinin bertaraf edilişi 751 Talas savaşı sonucu olmuştur. Şimdi bu olay ve Dört Garnizon tehlikesinin yok edilmesi sonunda batı Türk dünyasında görülen değişikliklere bir göz gezdirelim.

751 yılında, Dört Garnizon kumandanı Kore menşeli Kao Sien-tchenin Taşkent kağanını ve Kara Türgiş kağanını tahtından indirip esir olarak Çin sarayına götürmesi Türk dünyasında büyük bir infial uyandırdı. Özellikle Taşkent kağanlığında önemli bir yer işgal eden büyük Türk boyu Karluklar bu hakareti affetmediler. 751 yazında onlar İslâm orduları ile işbirliği yaparak 30.000 kişilik Çin ordusuna arkadan hücum ettiler. 5 günlük bir savaş sonunda önden ve arkadan taarruza uğrayan, daha doğrusu iki ateş arasında kalan Çin ordusu büyük bir bozguna uğradı<sup>27</sup>. Böylece 658 denberi Türk boyları için mevcut olan Dört Garnizon tehlikesi ve Çin nüfuzu Batı Türkistan'dan uzaklaştırılmış oldu. Çin İmparatorluğu etkisinin yok edilmesi ile Batı Türk boylarının sosyal hayatı, askerî ve siyasî tarihinde de değişiklikler ortaya çıktı. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a — Sebepler bölümünde de söylediğimiz gibi ilk çağdan itibaren Çin İmparatorluğu sahip olduğu ticarî menfaatleri kaybetmemek için Türkistan'da büyük bir devletin kurulmasını istemiyordu. Başka büyük bir devletin Türkistan'a sahip olması da onun başta ticarî olmak üzere bütün menfaatlerini baltalıyordu. 751 savaşı ile Çin nüfuzu bölgeden kalktığına göre Türk boylarına eskiden olduğu gibi büyük bir devlet kurmaları için

<sup>27</sup> Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyetin 50. yılına armağan, İstanbul 1973, s. 80.

yeniden bir fırsat doğmuş oldu. 751 savaşından sonra Karluklar başta olmak üzere bir çok Türk boyunun Batı Türkistan'a göç etmesi sonucu büyük bir Türk devleti olan Karahanlılar kuruldu. Rahatlıkla söylenebilir ki Karahanlılar'ın kuruluşunda Dört Garnizon'un yıkılışının büyük bir rolü vardır.

b — Dört Garnizon ve Çin İmparatorluğu etkisinin yok edilmesiyle bölgedeki Türk boylarının sosyal ve dinî hayatlarında da değişiklikler görüldü. 751'den sonra Türk boyları İslâmiyeti tanımaya başladılar. Talas savaşını takiben vukubulan bu değişme büyük sonuçlar ortaya çıkardı. Türkler arasında İslâmiyetin yayılması kısa zamanda Abbasi Devleti'nin başta askerî kadroları olmak üzere çeşitli idarî kadroların Türkler tarafından işgal edilmesi neticesini verdi <sup>28</sup>.

c — Türk boylarının yaşadığı araziden geçen Kuzey İpek Yolu bu savaş sonucu yine Türk boylarının kontrolüne geçti. Bu yoldan geçen kervanlardan alınan vergilerle başta Karluklar olmak üzere Türk boylarının iktisadî hayatlarında olumlu gelişmeler görüldü. Daha sonra kurulan Türk devletleri Karahanlılar ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu kervansaraylar kurarak bu yolun emniyetini daha da arttırdılar.

d — İktisadî hayata paralel olarak sosyal hayatta da değişiklikler kendini göstermeye başladı. Türk boyları, Sirderya Nehri kıyılarında başta Yengikent, Sıgnak, Sabran, Farab gibi şehirler kurmaya başladılar. Dolayısıyla yerleşik hayata geçiş yolunda yeni adımlar atılmış oldu.

<sup>28</sup> a.e, s. 81.





